

М. А. Тсомпаніс,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ГІДРОНІМИ ЯК СКЛАДОВА ЛСП «ЧУЖИНА» У ТВОРАХ ОВІДІЯ ПЕРІОДУ ЗАСЛАННЯ

Стаття присвячена аналізу гідронімів ЛСП «чужина» у збірках «Tristiae» та «Epistulae ex Pontu» Овідія. Виділено пелагонім Pontus та потамоніми Hister, Danuvius і інші, які набувають рис адгерентної експресивності у контексті. Виявлено, що Понт та Істр є символами холоду у творах автора.

Ключові слова: гідроніми, пелагонім, потамоніми, Понт, Істр.

Статья посвящена анализу гидронимов ЛСП «чужина» в сборниках «Tristiae» и «Epistulae ex Pontu» Овидия. Выделены пелагоним Pontus и потамонимы Hister, Danuvius и другие, которые приобретают черты адгерентной экспрессивности в контексте. Выведено, что Понт и Истр являются символами холода в произведениях автора.

Ключевые слова: гидронимы, пелагоним, потамонимы, Понт, Истр.

The article analyzes hydronyms LSF «foreign land» in Ovid's collections «Tristiae» and «Epistulae ex Pontu». The pelahonym Pontus and potamonims Hister, Danuvius and others whsch acquire features of ingherent expressivity in the context has been distinguished. We found that Pontus and Hister are symbol of the cold in the works of the author.

Keywords: hydronyms, pelahonym, potamonims, Pontus, Hister.

Власна назва, будучи одиницею мови, володіє денотативним, сигніфікативним і структурно-мовним типами відношень. Її властивості дещо відрізняються від загальних назв, які їх об'єднують в особливу підсистему в межах загальної лексико-семантичної системи мови [2, с. 26-27]. Власні назви, як зауважує А. В. Суперанська, входять до складу одного нероздільного семантичного поля, яке в свою чергу поділяється на менші за об'єктною співвіднесеністю: антропоніми, топоніми і міфони́ми т.д. [4, с. 218].

Досліджуючи ЛСП «чужина» у творах Овідія періоду заслання ми виділили одну з його складових, а саме номінації на позначення місця проживання у засланні. Неприйняття чужого краю автор передає через зображення його клімату, природи, ландшафту, побуту людей. Поет також використовує чисельні топоніми, які пов'язані у тексті з емоційним навантаженням та характеризуються високим рівнем експресивно-зображальних функцій. Місце заслання поета – це м. Томи, яке знаходилося у гирлі Дунаю недалеко від Чорного моря. Таким чином природно і логічно, що при змальованні краю свого заслання Овідій не обходить увагою водну стихію регіону, виражену у творах поета гідронімами.

Таким чином метою нашого дослідження є проаналізувати гідроніми у «Скорботних елегіях» та «Посланнях з Понту» Овідія. В свою чергу мета зумовлює постановку таких завдань як виявити, класифікувати та проаналізувати гідроніми та їх функції у досліджуваних творах римського поета Овідія.

Серед досліджень, присвячених вивченню топонімів, зустрічаємо праці С. Басик, В. Беленької, А. Непокупного, Л. Селіверстової, І. Хлестун та інших учених. Аналізу гідронімів приділяють увагу такі науковці як Ю. Карпенко, Г. Кун, Л. Масенко, Є. Отін, Г. Шрам, та інші. Окремого дослідження гідронімів у творах Овідія періоду заслання не виявлено, що зумовлює актуальність даної статті.

Серед гідронімів у збірках поета «Tristiae» та «Epistulae ex Pontu» зафіксовано оніми на позначення водойм, які автор зустрічає по дорозі до місця вигнання (Bosporos, Strymon), міфічні номінації (Styx, Lethe), водойми Батьківщини поета (Thybris), водойми інших країн (Nil) та водойми місця вигнання Овідія (Pontus, Hister, Danuvius та інші). Аналізуючи ЛСП «чужина» у творах Овідія періоду заслання ми зосереджуємо свою увагу на гідронімах місця заслання, які можна поділити на пелагоніми та потамоніми. Зауважимо, що до пелагонімів чужини ми зараховуємо лише Чорне море, а потамоніми представлені більшою кількістю лексем.

На позначення Чорного моря у «Tristiae» та «Epistulae ex Pontu» поет вживає такий апелятив як Pontus (Понт). Звернемо увагу на те, що лексема Pontus (Понт) у творах заслання Овідія виконує функцію не лише гідроніма, а й хороніма на позначення союзу грецьких міст, розташованого в Західному Причорномор'ї. Цієї думки дотримуються такі науковці як А.В. Подосінов, Е. Мартіні, А. Шольте і пропонують перекладати назву збірки «Epistulae ex Pontu» як «Листи з Понту» (з союзу грецьких держав). На противагу їм вчений Л.П. Вілкінсон перекладає її як «Послання з Чорного моря» [3, с. 163]. Взагалі у досліджуваних творах автора зустрічаємо ряд місць у яких важко визначити приналежність лексеми Pontus до гідроніма чи хороніма. Дослідниця А. В. Суперанська звертає увагу на те, що власні назви які утворюють кожне поле є системними і легко переходять одна в одну [4, с. 147]. Прикладом цього є рядки з другої елегії п'ятої книги «Трістій»:

Arua relegatum iussisti uisere Pontu,

et Scythicum profuga scindere puppe fretum. (Т.V, 2, 61-62)

Ти наказав відіслати мене щоб побачив я борозни Понту,

І щоб кораблем вигнанцем бороздив скіфське море.

Тут автор пише, що йому наказано побачити arua Ponti (борозни Понту). Примикаємо до думки А.В. Подосінова, який коментує цей рядок як морські простори Понту і таким чином зараховує його до гідронімів [3, с. 192]. Поет використовує такі назви Чорного моря як Pontus Euxinus та Pontus Sinister. Гідронім Pontus Euxinus був відомим ще античним грекам. Так, вперше з античних авторів він згадується у Піндара (4 Неймейська епініка, 80). Згодом він зустрічається у Геродота, коли автор описує Скіфію, та у творі відомого грецького історика та географа Страбона «Географія» (1, 2, 10), де зустрічається просто назва Понт. Сталій

епітет Чорного моря Euxinus, який походить від давньогрецького Εὐξεινος, вважається евфемізмом до давньої назви Аксинське море, де ἄξεινος означає негостинний. Дослідниця топоніміки С. Н. Басик пояснює такі назви Чорного моря популярністю орієнтації на кольорову гаму в античності у назвах топонімів. За цією системою північ позначалася чорним кольором і найдавніша древньоіранська назва цього пелагоніма була *Ахшаена* (темне, чорне), яка у давніх греків трансформувалася у Πόντος Μέλος *понтос Мелос* – Черне море (північне море), а згодом у переосмислену форму – Πόντος Ἄξεινος *понтос Аксейнос* – море негостинне. Пізніше, з розвитком мореплавства і створенням колоній на його узбережжі, виникла назва Πόντος Εὐξεινος *понтос Евксейнос* (*Понт Евксинський*) – море гостинне [1, с. 92-93]. Овідій неодноразово звертає увагу, що саме онім Pontus axenus відповідає дійсності. Поет цікаво обіграє цей факт у своїх скорботних елегіях. Так у 13 елегії третьої книги «Трістий» читаємо:

Si tamen est aliquid nobis hac luce petendum,
in loca ne redeas amplius ista, precor,
dum me terrarum pars paene nouissima, *Pontus*,
Euxinus falso nomine dictus, habet. (Т. III, 13, 25-28)
Та якщо у цей день слід щось просити,
Не повертайся більше у ці місця, благаю,
Доки мене у майже крайній частині земель утримує *Понт*,
Який названий фальшивою назвою «Евксинський».

Тут поет звертає увагу на семантику цього гідроніма «Гостинне море», яке на думку поета даремно назване таким чином. Як і вся навколишня природа, поету не подобалось Чорне море, яке він різко критикує у «Посланнях з Понту», вдаючись до прийому гіперболізації та порівняння:

Quin etiam stagno similis pigraeque paludi
[caeruleus uix est diluiturque color]. (Р. IV, 10, 61-62)
І більше того [воно] схоже на калюжу і стояче болото
[І ледве лазурний колір розмивається].

А що порівняння Понту з калюжею було явним перебільшенням, бачимо з таких рядків Іої книги «Скорботних елегій», де поет говорить про корабель, на якому він відправився до місця свого заслання:

nunc quoque tuta, precor, uasti secet ostia Ponti,. (Т. I, 10, 13)
і зараз також благаю нехай безпечний дійде до гирл широкого Понту,

У четвертій елегії «Трістий» поет розповідає Августу про гнітючі умови місця свого заслання так :

frigida me cohibent Euxini litora Ponti:
dictus ab antiquis Axenus ille fuit. (Т. IV, 4, 55-56)
холодні береги Евксинського Понту мене сковують:
який був названий давніми людьми Негостинним.

Протиставляючи згадані вище епітети, Овідій застосовує контраст не лише на семантичному рівні, а посилює його ще й на морфологічному рівні завдяки префісам *a* (який вказує на відсутність позитивної семи, наявну у мотивувальному слові) та *eu* (вказує на позитивну ознаку). У «Трістіях» та «Посланнях з Понту» поет характеризує його як mare portubus orbe (осиротіле море без портів) (Т. III, 2, 9-14), aequor durum (тверде (замерзле) море) (Т. III, 1, 39-40), fretum glacie vinctum (море сковане кригою) (Р. III, 1, 15). Одночасно слід звернути увагу, що поряд зі всіма труднощами проживання у засланні Овідій не перестає помічати красу природи. Це стосується і Чорного моря, коли він говорить про те, що річка Істр впадає в Понт, а саме в caeruleae aquae (голубі лазурні води) (Р. III, 5, 2). Хоча і постійно холодне, Чорне море було єдиним шляхом спілкування з друзями та дружиною у Римі. Саме біля Чорного моря Овідій чекав вістку з Риму про своє помилування, яке так і не надійшло. Тому для автора воно було з одного боку нестерпним, а з другого – надією, яка жевріла у його серці до останніх днів життя.

Поет часто вживає пелагонім Pontus (Понт) у синтагмі з епітетами які надають йому певної характеристики. Ці епітети можна поділити на 2 групи, а саме : 1) епітети, які вказують на географічні ознаки Чорного моря, тобто vastus (широкий), clausus (закритий); 2) епітети, які вказують на кліматичні умови ustus (замерзлий), duratus (скутий).

Експресивність епітетів першої групи є наближеною до нейтральної, а отже вони не посилюють емоційно-оцінну конотацію субстантива, експресивність якого є нейтральною. Підтвердження цього знаходимо у наступному уривку:

Adde quod hic clauso miscentur flumina *Ponto*... (Р. IV, 10, 45)
Додай, що тут змішуються ріки хоча Понт закритий...

На відміну від епітетів першої групи друга група маркується високим ступенем експресивності. Так епітети ustus (замерзлий), duratus (затверділий) вказують на холод, який постійно допікав поетові, а отже реалізують негативну емоційно-оцінну конотацію і посилюють ступінь експресивності даного гідроніма. Про це читаємо у другій елегії третьої книги «Скорботних елегій», коли поет говорить, що переніс багато страждань перш ніж сягнув Понту:

plurima sed pelago terraque pericula passum
ustus ab assiduo frigore Pontus habet. (Т. III, 2, 7-8)
Але багато небезпек я переніс на суші й на морі,
[доки] мене прийняв замерзлий від постійного холоду Понт.

Експресивність гідроніма Понт посилюється епітетом ustus, який є його експресивом. Овідій не просто згадує, що Понт є замерзлим, а наголошує на тому, що це відбулося через постійний холод і тим самим актуалізує його негативну конотацію.

Подібне читаємо у посланні до Грецина, якому письменник скаржиться на нестерпність свого життя у засланні та благає про допомогу:

mentiar, an coeat *duratus frigore Pontus*
et teneat glacies iugera multa freti. (P. IV, 9, 85-86)

Чи я обманюю, що застигає *затверділий Понт від морозу*

І лід охоплює численні югери моря.

А. Черч у своїй праці «Овідій» звертає увагу на те, що описи замерзлого Чорного моря у творах Овідія відзначаються надзвичайною точністю, а також, що згідно з Гумбольтівськими картами ізотермічних ліній клімат місця заслання Овідія був наближеним до клімату північної Іспанії і, хоча деякі гавані Чорного моря могли замерзати, однак не на довгий час [7, с. 121].

Для позначення Чорного моря, окрім апелятива Pontus, автор використовує цілий ряд синонімів утворених описовим способом завдяки субстантиву, який позначає море та ад'єктиву, який локалізує даний гідронім: fretum Euxinum, fretum Scythicum, mare Euxinum, mare Sarmaticum, mare Scythicum, aequor Euxinum. Згадані вище апелятиви характеризуються нейтральним ступенем експресивності, який посилюється у контексті і реалізує ознаки адгерентної експресивності. Десяту елегію п'ятої книги «Трістій» Овідій починає такими словами:

Vt sumus *in Ponto*, ter frigore constitit *Hister*,
facta est *Euxini* dura ter unda *maris*. (T. V, 10, 1-2)

Тричі кригою ставав Істр, поки я живу *біля Понту*,

Тричі ставала твердою хвиля Евксинського моря.

Для посилення експресивності поет застосовує анафору, а також синоніми.

Автор також вдається до синекдохи при згадуванні про Чорне море. У досліджуваному тексті виявлено такий вид синекдохи як заміна частиною цілого, зокрема у назвах «unda Euxina» (Евксинська хвиля), vadum Euxinum (Евксинська вода / мілина) та aqua Euxina (Евксинська вода). Підтвердженням цього є рядки із послання до Грецина:

Vnde licet, non unde iuuat, Graecine, salutem
mittit *ab Euxinis* hanc tibi Naso uadis ... (P. IV, 9, 1-2)

Звідки дозволено, а не звідки хотілося б, Грецине,

Вітання тобі шле Назон з *Евксинських вод...*

Отже, підсумовуючи аналіз пелагоніма Pontus у збірках «Скорботні елегії» та «Послання з Понту» Овідія, ми прийшли до висновку, що даний гідронім характеризується нейтральним ступенем експресивності, який посилюється у сполученні з епітетами frigidus (холодний) та duratus (закутий, затверділий) які вказують на холод на чужині. Понт Евксинський для поета є символом холоду та негод, з якими автор не може змиритися. Науковець М. Шах-Майстренко звертає увагу на те, що в останній період творчості Овідій виявляє певне примирення з краєм вигнання і Чорне море зображується не як символічний знак негод, а як метеорологічне явище [5, с. 256]. З цим твердженням не зовсім погоджуємося, хоча, справді, під кінець свого заслання Овідій дещо змиряється зі своєю долею на вигнанні, але саме холод і є для нього одним із символів негод. Так у посланні до Весталіса Овідій пише, що не безпідставно скаржиться на холод та умови проживання у засланні, в чому той сам може переконатися. Таким чином, скаржачись на замерзлий Понт, поет не тільки говорить про низьку температуру як факт, а й те, що з цим він не може змиритися:

Ipse uides certe *glacie concrescere Pontum*,
ipse uides rigido stantia uina gelu; (P. IV, 7, 7-8)

Сам ясно бачиш як *Понт* замерзає кригою,

сам бачиш, як на сильному морозі вино стає твердим;

Можна з впевненістю твердити, що за роки заслання Овідій добре ознайомився з географією Понту. Свідченням цього є згадка про ріки Сарматії та Азії, які впадають в Чорне море. Деякі з них при цьому супроводжуються епітетами, що свідчить про знання автором їх природи:

Adde quod hic *clauso* miscentur flumina *Ponto*
uimque fretum multo perdit ab amne suam.
Huc *Lycus*, huc *Sagaris Peniusque Hypanisque Calesque*
influxit et crebro uertice *tortus Halys*
Partheniusque rapax et uoluens saxa Cynapses
labitur et *nullo tardior amne Tyras*,
et tu, femineae *Thermodon* cognite turmae
et quondam Graiis *Phasi* petite uiris,
umque *Borysthenio liquidissimus amne Dyraspes*
et *tacite peragens lene Melanthus* iter... (P. IV, 10, 45-54)

Додай, що тут змішуються ріки у закритому *Понті*

І море дуже втрачає свою силу від ріки.

Сюди впадає *Лік*, Сагаріс і Пеній, і Гіпаніс, і Калес,

І звивистий Галіс з численними вирами,

І нестримний Парфеній, і котячий каміння Кінапс,

І впадає не повільніший за жодну річку Тірас,

і ти, Термодонте, знайомий жіночій кінноті

і колись жаданий Пасіс грецькими мужами,

і разом з Борисфенською річкою найпрозоріший Дірапс,
і Мелант безшумно прокладаючий повільний шлях...

Отже Овідій згадує ріки Малої Азії – Лік і Сагаріс, річку Пеній та Фасіс у Колхиді, Гіпаніс (суч. Південний Буг), Калес, яка протікає у Малій Азії. Там же тече одна з найбільших річок – Галіс, Партеній та Мелант – ріки у Пафлагонії, якась невідома ріка Кінапс, Тірас (суч. Дністер), Термодонт – ріка в Каппадокії, Дірапс – якась невідома ріка та Борисфен (суч. Дніпро). Підкреслимо, що це єдина згадка Борисфена у творах Овідія. Підкреслюючи віддаленість місця свого заслання, Овідій згадує, як він визнає, майже невідомі йому гідроніми Босфор і Танаїс, за якими, на його думку, вже нічого немає:

Bosporos et Tanais superant Scythiaequae paludes uix satis et noti nomina rauca loci. (Т. III, 4, 49-50)

Вище знаходяться *Босфор* і Танаїс, і скіфські болота,
І нечисленні назви ледве достатньо відомого місця.

Окрім згаданих вище рік зустрічаємо Істр (нижня течія Дунаю, яка впадає у Чорне море), Дунай (його верхня течія). Особливої уваги заслуговує потамонім Істр (25)⁴. Перш за все Овідій у посланні до Севера пише про місце свого заслання, яке знаходиться поруч із *Hister binominus* (двоіменним Істром), адже сучасний Дунай в античні часи складався з двох частин: Істру (його нижньої течії) та Дунаю (його верхньої течії). Таку двоіменність потамоніма дослідники Г. Шрам та Г. Кун пояснюють величиною ріки і різноманітністю племен, які проживали на її берегах. Погоджуємося з їхнім слушним зауваженням стосовно того, що обидві назви не вказували на частину ріки, а використовувалися для позначення цілого потамоніма [6: 19]. У творах періоду заслання Овідія зустрічаємо номен *Danuvius*, однак на відміну від Істру (25р.) лишень 3 рази⁵. Автор звертає увагу на географічні ознаки ріки, а саме на її гирло, коли характеризує Істр як *septemplex* (із сімома гирлами) і порівнює його з Нілом, про що читаємо у першій елегії другої книги «Трістій»:

Solus ad egressus missus septemplexis Histri

Parthasiae gelido uirginis aхе premor. (Т. II, 1, 189-190)

Сам я посланий до гирла *Істру* з сімома гирлами

Притиснений холодною віссю аркадської діви

А також:

Ipse [Hister], papyrifero qui non angustior amne
miscetur uasto multa per ora freto, (Т. III, 10, 27-28)

Сам Істр не є вузким за *паніродайну ріку*,

І наповнюється море широке численними гирлами,

Овідій супроводжує даний потамонім епітетами *latus* (широкий) (Т. V, 7, 2) та *caeruleus* (лазурний) (Т. III, 10, 29). У цих прикладах поет надає річці Істр позитивну оцінку конотацію, однак не наділяє її високим ступенем експресивності. Поет звертає увагу читача на таку рису потамоніма як *latus* не випадково, адже саме вона (ширина річки) була чи не єдиним захистом, на думку поета, від ворога у той час, коли річка не замерзала. У десятих елегій третьої книги збірки «Трістій» Овідій пише так:

Dum tamen aura tepet, medio defendimur Histro:

ille suis liquidis bella repellit aquis. (Т. III, 10, 7-8)

А поки повітря є теплим захищаємося *середнім Істром*:

Він своїми широкими водами відбиває війни.

Таким великим було значення цієї ріки у житті місцевого населення, що вона стає своєрідним символом життя і смерті.

Окрім згаданих вище епітетів Овідій супроводжує гідронім *Hister* таким епітетами як *gelidus*, *barbarus*, *Scythicus*. У сполученні з ад'єктивом *Scythicus* потамонім характеризується негативною емотивною конотацією, однак не маркується високим ступенем експресивності у порівнянні з такими прикметниками як *gelidus*, *barbarus*. З метою викликати співчуття до свого становища Овідій називає Істр варварським як і населення цієї території. У листі до Севера розповідаючи про свої незгоди, про відсутність людей, які б розуміли його, поет застосовує метафору і надає річці властивості людини:

Nic mea cui recitem nisi flauis scripta Corallis
quasque alias gentes barbarus Hister habet? (P. IV, 2, 37-38)

Тут кому б я читав пісні, якщо не жовтим коралам

І якимсь іншим племенам, які має *варварський Істр*.

Поет постійно звертає увагу своїх читачів на нестерпність кліматичних умов на заслання. Не оминає увагою і річки *Hister* (Істр). Так, Овідій називає Істр холодним, коли пише листа другові Аттіку, надаючи потамоніму у контексті негативної емотивної конотації.

Accipe conloquium gelido Nasonis ab Histro,

Attice ... (P. II, 4, 1-2)

Прийми послання Назона з *холодного Істру*,

Аттіку...

Вражає поета те, що крига стає настільки твердою, що по ній язиг волопас може перевезти свій навантажений віз. У посланні до Весталіса, поет наголошує на тому, що яким би це неймовірним не видавалося, однак це є правдою і сам Весталіс у цьому може переконатися:

⁴ Див. приклади: Т. II, 1, 189; II, 1, 203; III, 10, 7; III, 10, 29; III, 10, 53; III, 12, 29; IV, 10, 119; V, 1, 21; V, 7, 2; V, 10, 1; P. I, 2, 79; I, 5, 63; I, 8, 11; II, 4, 1; III, 2, 44; III, 3, 26; III, 4, 91; III, 5, 2; IV, 2, 38; IV, 6, 45; IV, 7, 10; IV, 7, 19; IV, 9, 76; IV, 10, 22; IV, 14, 11.

⁵ Див. приклади: Т. II, 1, 192; P. IV, 9, 80; IV, 10, 58

ipse uides onerata ferox ut ducat Iazyx
per medias Histri plaustra bubulcus aquas. (P. IV, 7, 9-10)

Сам бачиш як відважний язиг волопас
 веде навантажений віз через води Істру.

Проаналізувавши гідроніми ЛСП «чужина» у творах Овідія періоду заслання, ми зафіксували пелагонім на позначення Чорного моря та ряд потамонімів серед яких найбільшу увагу поет приділяє річці Істр. При дослідженні пелагоніма Понт виявлено, що автор використовує оніми представлені власною назвою Pontus, Pontus Euxinus, Pontus Ahenus, а також оніми утворені описовим методом, тобто субстантивом, який вказує на поняття море, та локалізуючим ад'єктивом (mare Scythicum, fretum Euxinum, aequor Euxinum). Гідроніми не виділяються високим рівнем експресивності, однак у контексті, у супроводі таких епітетів як gelidus, frigidus, ustus активізують негативну конотацію і набувають рис інгерентної експресивності. Потамонім Hister вжитий у «Tristiae» та «Epistulae ex Ponto» 25 разів набуває у контексті рис інгерентної експресивності. Вражений кліматичними умовами місця заслання поет описує замерзлу річку, у що римлянину не можливо було повірити. Таким чином можна зробити висновок, що Понт та Істр стають мовними символами холоду для Овідія, а мовні символи, на що звертає увагу Суперанська, подібно до барвистих мазків на картині, формують оточуюче поле [4, с. 279]. Варто також підкреслити, що водний простір в аналізованих поезіях сприймається Овідієм у двох планах: 1) сприймання водного простору, як місця проживання. Географічно цей простір конкретний і чітко окреслений. 2) метафоризований простір спраглої душі і тіла поета, що переповнений скаргами на варварські краї.

Література:

1. Басик С. Н. Общая топонимика : учеб. пособие [для студентов географ. факульт.]. – Мн. : БГУ, 2006. – 200 с.
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учеб. пособие [для студ. пед. институтотв] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Подосинов А. В. Произведения Овидия как источник по истории Восточной Европы и Закавказья : Тексты, перевод, комментарии / А. В. Подосинов. – М. : Наука, 1985. – 287 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 160 с.
5. Шах–Майстренко М. Спільні мотиви «Сумних елегій» Овідія і «невольничої» лірики Шевченка / М. Шах–Майстренко // Шевченко і антична культура. – Київ : Фахівець, 1999. – С. 232–274.
6. Шрамм Г. Реки Северного Причерноморья. Историко-филологическое исследование их названий в ранних веках / Шрамм Г. – М. : Eastern Communications, 1997. – 111 с.
7. Черч А. Овидий ; [пер. с англ. И. Помяловского]. – С-Пб. : Изд. В. Ковалевского, 1877. – 168 с.